

Digitala bibliotek

Ett förslag från Vänsterpartiet, september 2009

1. Sammanfattning

Det här är ett förslag till digitala bibliotek för film och musik, utvecklat av Vänsterpartiet. Vi vill att staten tar initiativ till att bygga upp digitala bibliotek för film och musik, där vem som helst kan ladda hem materialet. Artister och filmare skulle då få ersättning efter samma principer som dagens biblioteksersättning för författare.

Redan inom ramen för dagens upphovsrättslagstiftning skulle de digitala biblioteken kunna erbjuda tillräckligt goda villkor för att många artister och filmare själva skulle välja att låta sprida sina verk där. Med en reformerad upphovsrättslag skulle de på sikt kunna få rätt att dela ut material, på samma sätt som de fysiska biblioteken kan göra idag.

Digitala bibliotek skulle inte ersätta fildelningen, lika lite som folkbiblioteken gjorde att människor slutade låna böcker av varandra. Vi ser dem som ett sätt att parallellt med fildelningsnätverken bygga upp en kulturstruktur som både kan göra mer film och musik allmänt tillgänglig än idag, och bidra till att stärka kulturekonomin.

Förslaget har alla möjligheter att faktiskt genomföras. Det kräver inte nödvändigtvis någon förändring av upphovsrättslagen, och borde därför kunna hitta stöd även bland de partier som är emot fri fildelning. Kostnaden är överkomlig: vi tror att 300 miljoner kronor skulle räcka långt. Det motsvarar en dryg procent av de offentliga kulturutgifterna, och kan jämföras med sänkningen av bokmomsen 2002, som kostar ungefär en miljard kronor om året.

Vänsterpartiet är för fri fildelning, och för att fler ska kunna arbeta med film och musik på heltid. Det här förslaget är ett sätt att försöka ta debatten från att handla om förbud, till att handla om konkreta förslag. Till skillnad från IPRED-lagstiftningen skulle digitala bibliotek kunna göra faktisk skillnad för mycket film och musik som görs i Sverige.

I del 2 av den här rapporten går vi igenom vilken betydelse digitala bibliotek skulle kunna ha för kulturekonomin. I del 3 tar vi upp några perspektiv på vad förslaget skulle kunna betyda för den politiska debatten om fildelningen. Del 4 ger en bakgrund utifrån hur dagens bibliotek fungerar, och visar också några exempel på steg som tagits i rätt riktning. Del 5 resonerar kring några av de konkreta frågor digitala bibliotek skulle ställas inför. Rapporten avslutas med en sista del om hur förslaget skulle kunna utvecklas vidare.

2. Biblioteken och kulturekonomi

Vad har egentligen hänt med kulturekonomin?

En stor del av kulturen i Sverige finansieras gemensamt. Kulturrådet uppskattar hushållens kulturutgifter år 2007 till 34 miljarder kronor, exklusive teknisk utrustning. Av de pengarna går 12 miljarder till TV-avgifter, inklusive kabel- och satellit-TV. De offentliga kulturutgifterna uppgick samma år till 22 miljarder kronor.

Det är å ena sidan mycket jämfört med de branscher som påverkas av hemkopieringen. Skivförsäljningen omsätter t ex 0,8 miljarder kronor, SF Bio omsätter 1 miljard kronor, och då stannar dessutom i grova drag hälften av de inkomsterna i distributionsleden. Det är å andra sidan lite jämfört med ekonomin i stort. Kulturutgifterna utgör bara 1-2 procent av de totala offentliga utgifterna. De 300 miljoner vi föreslår är alltså en mycket liten justering av statens budget, men räcker ändå till en tydlig förstärkning av film- och musikekonomin.

Poängen är inte att ”ersätta branschens förluster av fildelningen”. Det finns ingen enkel koppling mellan den ökande kopieringen och förändringarna i kulturekonomin.

- Försäljningen av CD-skivor har halverats på fem år, men konsertintäkterna har ökat. Beror båda de effekterna på fildelningsnätverken? Eller hänger det på den billigare produktionstekniken? Större konkurrenskraft för små band som sprider sin musik gratis skulle kunna förklara samma fenomen.
- Filmbranschens ekonomi har varit stabil de senaste tio åren, liksom antalet nya svenska filmer som haft premiär. Å andra sidan, filmproduktionen kanske hade ökat dramatiskt om det inte hade varit för hemkopieringen?
- Försäljningen av tv- och datorspel slog rekord förra året med en omsättning på 2,3 miljarder kronor. Är det de medietgifterna som konkurrerar ut musik och film? Räcker deras stigande omsättningen verkligen för att säga att spelbranschen inte förlorar på hemkopieringen?

Vi kan bara spekulera i hur kulturekonomin skulle ha sett ut utan fildelningsnätverken, och det är inte särskilt intressant. Fildelningen är här för att stanna. Vi som är positiva till det har för det mesta ganska stora förhoppningar på att det ska utvecklas nya affärsmodeller, men ingen kan i förväg veta vad ett fullskaligt genomslag för fri kulturspridning skulle leda till.

Vad vi däremot kan veta är vad vi vill. Vänsterpartiet har som målsättning att fler ska arbeta på heltid med film, musik och datorspel – helt enkelt för att vi tycker att det skulle vara ett bättre samhälle.

Vad skulle digitala bibliotek kosta?

Bokmarknaden omsätter idag omkring 7 miljarder kronor, varav drygt 4 miljarder är köp från hushåll. Staten betalar ut omkring 120 miljoner kronor per år i biblioteksersättning. Vi föreslår alltså en markant högre nivå på den ersättning som skulle utgå från digitala bibliotek, 300 miljoner per år, trots att marknaden är mindre. Staten genomförde dock relativt nyligen en stor reform för bokmarknaden: sänkningen av bokmomsen kostar omkring 1 miljard om året i uteblivna intäkter. De fysiska biblioteken bidrar också till att stärka bokförsäljningen genom inköp av de exemplar de lånar ut, vilket finansieras via kommunerna.

Det är svårt att uppskatta hur mycket ett digitalt nätbibliotek skulle användas. Ersättningssystemen till författare infördes långt efter att Sveriges bibliotek hade blivit stabila institutioner. Därför skulle ersättningen till en början behöva styras av politiska inriktningsbeslut om totalsumman på stödet, så att ersättningen per nedladdning de första åren anpassas till den budgeten. Då kommer det också behövas ordentliga kulturpolitiska diskussioner om hur stora behoven är – de 300 miljoner vi pratar om är inte mer än en grov uppskattning. När systemet stabiliseras bör en förhandlingsordning motsvarande Författarförbundets inrättas, för att upphovsrättsinnehavarna ska kunna sätta press på regeringen att räkna upp anslagen ordentligt.

En viktig poäng här är att biblioteken redan från början behöver motiveras som ett sätt att ta politiskt ansvar för kulturekonomin i stort. Storleken på ersättningserna behöver kontinuerligt utvärderas i jämförelse med utveckling i film- och musikbranschen – av staten så väl som av alla andra involverade.

Under de första åren skulle förstås uppbyggandet av biblioteken som tjänst och som institution kräva en del av budgeten. Dagens fildelningsnätverk visar dock att själva distributionen inte behöver särskilt kostsam. Däremot skulle det förstås finnas en poäng i att göra biblioteken till en högkvalitativ tjänst, där t ex bibliotekarier kan tipsa folk om film och musik de skulle kunna tänkas gilla, och där det skapas sociala mötesplatser.

Vilka möjligheter skulle öppnas för filmare och musiker?

Vad en budget på 300 miljoner skulle betyda för en enskild artist eller ett filmbolag är mycket svårt att säga. Till en början kommer det bero mycket på hur högt intresset är att sprida sina verk genom biblioteken: ju populärare, desto fler är det som ska dela på pengarna. Om biblioteken lyckas med att samla ett brett utbud som går utanför de professionella aktörerna, skulle en del av pengarna också gå till amatörmusiker m.fl. som idag vare sig tjänar eller förväntar sig att tjäna särskilt mycket på sin kulturverksamhet. Nätet har redan gett mindre artister helt nya möjligheter att hitta en publik, och digitala bibliotek skulle kunna vara en plattform som stärker den tendensen ytterligare.

För ett band på väg mot genombrott skulle biblioteken kunna bidra med ytterligare

en tidig inkomstström, och därmed göra det möjligt att ta de första stegen mot att ha musik som heltidssysselsättning lite tidigare än idag. För ett typiskt garageband skulle förstås även de här inkomsterna att vara små rännilar. Det kulturpolitiska resultatet blir då en uppmuntran snarare än ett reellt ekonomiskt stöd. Samtidigt finns det andra fördelar att dra av biblioteken: t ex den enkla administrativa rollen av att se till att filerna alltid finns uppe och är enkla att hitta.

Kortfilmare skulle ha särskilt mycket att vinna på digitala bibliotek. Formatet gör det svårt att få in inkomster via bio eller dvd, och att försöka få folk att betala 10 kronor i förhand för att få se en kortfilm över nätet är knappast något framgångsrecept det heller. Biblioteksersättning skulle kunna ge ett mycket mer rättvisande utfall, och dessutom bidra till att kortfilm fick ett större utrymme i filmdebatten.

Många filmer försvinner ganska snart från repertoiren och från allmänhetens ögon. Till skillnad från filmuthyrningen, som begränsas av sina fysiska exemplar, skulle biblioteksformen fungera bra för att lyfta fram gamla verk i nya sammanhang. Biblioteken kan t ex fronta med originalet när en nyinspelning har premiär på bio, eller lyfta fram filmer som ger en bakgrundsbild när ett krig bryter ut.

En film som har en liten ström av DVD-intäkter och därför inte släpps fri, och inte heller finns med på allvar i fildelningsnätverken, kan lätt försvinna. Digitala bibliotek skulle kunna bidra till att filmhistorien snarare ligger öppen framför oss. Det betyder förstås inte att en liten svensk produktion som är tre år gammal plötsligt kommer få en stor publiktillströmning, men den som letar skulle åtminstone alltid kunna få tag på den.

Kan de digitala biblioteken få en stark koppling till public service skulle det också öppna en hel del möjligheter. Redan idag strävar public service-företagen efter större möjligheter att tillgängliggöra det material de producerar. P3 spelar till exempel in många livekonserter. Skulle banden kunna välja att låta de inspelningarna ligga ute på biblioteken, kan de i praktiken släppa en liveskiva utan att behöva betala för inspelningen.

Det finns en oerhörd potential i att öppna public service-arkiven. Det är inte heller svårt att argumentera för att de verk som bekostats med radio och TV-avgifter borde finnas tillgängliga för alla. I praktiken kräver det dock antagligen förändringar i upphovsrätten: idag skulle public service-bolagen behöva leta upp ett stort antal människor och skriva enskilda avtal med var och en av dem för att få laglig rätt att tillgängliggöra deras verk.

Digitala bibliotek handlar om mer än att skjutsa ut pengar i kulturekonomin på ett rättvist sätt. De skulle kunna vara ett handfast stöd i den omställning av kulturekonomin mot fri kulturspridning som pågår. Det finns både band och skivbolag som ligger i framkant, men för många kulturarbetare har processen precis börjat. Digitala bibliotek skulle kunna spela en viktig roll i att sprida nya sätt att se på kulturekonomin brett, även bland de som annars skulle ha släpat efter.

3. Biblioteken i den politiska debatten

Vad skulle det betyda för fildelningsfrågan?

Digitala bibliotek är ett förslag som kan genomföras oberoende av vad som beslutas om upphovsrätten och jakten på fildelare. Vi hoppas också att det kan samla stöd även bland många som inte alls håller med oss om fildelningen: det räcker gott om att tycka om bibliotek i allmänhet för att vilja bygga vidare på dem. Den som tycker att fildelningen är fel kan också gripa sig an frågan pragmatiskt.

Samtidigt tror vi att digitala bibliotek skulle kunna spela en stor roll för hur fildelningsdebatten utvecklas på sikt. Det skulle kunna leda in debatten i mer positiva spår. Istället för att debattera hypotetiska scenarier av typen "vad händer om ingen någonsin betalar för kultur", skulle vi kunna diskutera politiska förslag och affärsmodeller utifrån den statistik vi har över utvecklingen i kulturekonomin.

Många artister, filmare, författare och andra är uppriktigt oroad över sina möjligheter att arbeta heltid med sin verksamhet i framtiden. Där tror vi att det är avgörande att fildelningsrörelsen är mycket tydlig: vi består av folk som har ett mycket starkt kulturintresse. Skulle det visa sig att kulturekonomin råkar i problem kommer vi att vara de första som rycker ut för att hitta lösningar.

Digitala bibliotek är ett sätt att visa på det ansvaret. Det finns fler saker som kan göras: Anna Trobergs arbete med att hjälpa folk att hitta nya affärsmodeller är ett föredöme.

Vad är skillnaden mot en bredbandsskatt?

Tanken på en bredbandsskatt har framförts många gånger i fildelningsdebatten. Vänsterpartiet har valt att inte lägga något sådant förslag, utan istället det här förslaget om digitala bibliotek, och det finns flera skäl till det.

För det första är digitala bibliotek ett konkret förslag. Bredbandsskatt har nämnts många gånger i debatten, men det finns en rad praktiska problem med tanken som inte har några uppenbara lösningar. Till exempel gäller det hur pengarna ska fördelas. Det är svårt att se hur det skulle gå att mäta vad som kopieras över nätet. Den nuvarande kassettersättningen fungerar inte särskilt bra som förebild, eftersom den fördelar pengarna efter vad som sänds på de största TV-kanalerna.

För det andra är digitala bibliotek ett förslag som kan genomföras här och nu. En bredbandsskatt skulle inte kunna genomföras med mindre än att det blir tillåtet att sprida upphovsrättskyddat material fritt på nätet. Det finns visserligen all anledning till att vara optimistisk om att det kommer att ske en dag, men det är mer realistiskt att räkna med att vi de närmaste fem åren eller så kommer kunna se en de facto-acceptans av fildelningen snarare än en entydig legalisering. Är poängen att faktiskt

producera mer film och musik, behöver vi hitta former som inte förutsätter ett internationellt genombrott i sättet att se på upphovsrätten.

För det tredje är digitala bibliotek ett förslag som utgår från nätet som ett positivt fenomen. Tanken på en bredbandsskatt bygger snarare på att nätet i huvudsak skulle ha spelat en negativ roll för kulturekonomin. Tanken på en "kompensation" kompliceras av att det inte har skett någon entydig försämring av kulturekonomin med nätutbyggnaden, och att det tvärtom finns gott om exempel på framsteg. Bibliotekstanken handlar istället om att både fortsätta bredda det kulturutbud nätet har hjälpt till att skapa, och samtidigt visa på att kulturekonomin inte står och faller med exemplarförsäljningsmodellen.

För det fjärde är bibliotekstanken en idé som bygger på att vi i samhället tar ansvar för helheten och hittar lösningar gemensamt. Bredbandsskatten begränsar frågeställningen till att handla om att vissa konsumenter ska kompensera vissa producenter för uteblivna inkomster. Biblioteken öppnar för en mycket bredare diskussion om kulturens villkor: om saker som sociala rum på nätet, praktiskt stöd till nya artister och filmare eller hur vi hittar fram till verk vi inte visste fanns.

Vad är skillnaden mot Stims förslag?

Stims förslag handlar inte om en bredbandsskatt eller några andra politiska förändringar, utan om en affärsmodell. Stim vill bygga upp en viss teknisk tjänst, där folk kan ladda ner musik som Stim får skivbolagens tillstånd att lägga ut. De tänker sig sedan att bredbandsleverantörerna ska kunna ta sälja abonnemang där tillgång till Stim-tjänsten ingår, och att en del av de ökade intäkter de kan göra på det ska gå till Stim och skivbolagen. Förslaget handlar alltså inte alls om att göra fildelningen laglig.

Det vore förstås ett stort steg framåt om de kunde erbjuda en sådan tjänst. Ju fler nya affärsmodeller som utvecklas, desto bättre. Det står inte i motsättning till bibliotek, även om biblioteken förstås skulle skärpa konkurrensen på deras marknad.

Skivbolagen har hittills inte varit särskilt intresserade av Stim-förslaget, och utan deras medverkan går det inte att genomföra. Det är också tveksamt om en nedladdningstjänst från Stim skulle tillföra så mycket mervärde för abonnenterna att operatörerna skulle vara beredda att betala några större summor för den.

4. Dagens bibliotek

Bibliotekersättningens tillkomst

Bibliotekersättningen kom till efter påtryckningar från författarna, som menade att den fria biblioteksutlåningen minskade deras försäljningsinkomster. De krävde att den som ville låna hem böcker från ett bibliotek borde vara tvungen att köpa ett årskort. Inkomsterna därifrån skulle gå till upphovsmännen.

En statlig utredning som gjordes i frågan kom 1935 fram till att författarna inte hade något juridiskt stöd för sina krav. Utredarna skrev: "visserligen kan det icke bindande bevisas, att gratisutlåningen skadar författarens marknad på bokhandelsområdet, men motsatsen kan icke heller bindande bevisas". De kom fram till att det fanns enklare sätt att nå det mål författarna ville åt, förbättrade inkomster, utan att det krävdes en stor förvaltnings- och kontrollapparat. Avgifter på biblioteken skulle också motverka målet om folkbildning. Även Svenska Författarförbundets representant i utredningen, Marika Stiernstedt, övertygades om att avgiftsvägen var oframkomlig.

Efter kriget tillsattes en ny utredning, som blev klar 1952. Den kom fram till att det bästa stödet åt författarna på sikt var att öka allmänhetens läsintresse. Samtidigt infördes början till dagens bibliotekersättningssystem, som i det stora hela är sig likt fortfarande idag. Många författare förespråkade dock fortfarande det gamla förslaget: bland annat argumenterade SFF:s ordförande Stellan Arvidsson för att avgifter skulle lära allmänheten att betala "för andlig spis", och också vara rättvisare.

Den svenska bibliotekersättningen betraktades till slut – efter mycket diskussion – som en kulturpolitisk fråga snarare än en upphovsrättslig. Det är bakgrunden till att utländska författare inte får bibliotekersättning om de inte skriver på svenska: stödet är tänkt att stödja litteraturen i ett litet språkområde. Det har ifrågasatts av EU-kommissionen, men de avskrev ärendet 2007.

Böcker

Som grundregel får vem som helst sprida upphovsrättsskyddade verk, med stöd av 19 § i upphovsrättslagen: "När ett exemplar av ett verk med upphovsmännens samtycke har överlåtits inom Europeiska ekonomiska samarbetsområdet, får exemplaret spridas vidare." Att sprida något innebär här t ex att låna ut det eller att sälja det vidare. En författare kan alltså inte hindra vare sig biblioteken eller någon annan från att låna ut böcker annat än genom att vägra låta texten spridas överhuvudtaget.

Staten avtalar om ersättning för bokutlåning med framförallt Författarförbundet. Ersättningen gäller sedan alla verk, även de som skrivits av upphovsmän som inte företräds av de organisationer som skrivit under avtalet. Bibliotekersättningen är alltså avtalad, men det sker i en förhandlingsordning där de som företräder

upphovsrättsinnehavarna inte har rätt att stoppa bibliotekens verksamhet.

År 2009 betalar staten 1 kr 29 öre till Författarfonden för varje utlån av svenskt verk i original, totalt 122 miljoner kronor. Det enskilda bibliotekets budget påverkas inte av bibliotekersättningen: verksamheten betalas av kommunerna, medan ersättningssystemet betalas av staten. Författarfonden fördelar sedan pengarna vidare, dels utifrån statistik om hur mycket olika böcker lånas ut och dels i form av stipendier.

Musik-CD

Musik började bli vanligt på folkbiblioteken under 60-talet. Allt eftersom övergick de från att bara låta folk lyssna på musiken på själva biblioteket till att också låna hem den. Topplistemusiken har efterhand blivit allt mer accepterad och vanligt förekommande på biblioteken.

Även utlåningen av CD-skivor och kassetband är kopplade till en bibliotekersättning, fonogramersättningen, efter samma principer som böcker. Det innebär bland annat att bara svenska upphovsmän får del av pengarna. Ersättningen uppgick till 5 miljoner kronor 2008, varav hälften betalas ut via Stim och hälften via Sami. Pengarna fördelas efter utlåningsstatistik från biblioteken.

Videofilmer på DVD och VHS

Filmverk har ett undantag i URL 19 §: de får inte lånas ut fritt. Samma sak gäller datorprogram. Biblioteken måste därför köpa särskilda licenser för att få låna ut film. I praktiken betyder det att biblioteken köper in filmer till en betydligt högre kostnad än i affären, på samma sätt som hyrvideoaffärer.

Det innebär en rad skillnader jämfört med ersättningssystemet för böcker. Utländska filmverk säljs till biblioteken på samma villkor som inhemska. Pengarna går till filmbolaget, inte till de enskilda filmskaparna. Det finns inte heller någon koppling mellan ersättningen och hur mycket biblioteken faktiskt lånar ut av ett visst verk. Ett filmbolag skulle också kunna vägra att låta biblioteken att låna ut deras filmer.

Mediejukeboxen

Mediejukeboxen är en digital station som står i många vanliga folkbibliotek. Besökarna kan koppla in USB-minnen eller mediaspelare och kopiera över filmer, musik, ljudböcker, språkkurser och annat. De första ställdes ut på 25 bibliotek under våren 2007.

Mediejukeboxen kommer med ett basutbud på 350 titlar, varav en tredjedel är film, en tredjedel ljudböcker och en tredjedel musik och faktaprogram. Biblioteket kan sedan välja att utöka utbudet med fler titlar ur en katalog. Biblioteket och dess

användare kan också lägga in eget material i en del som kallas Demoteket, vilket ger en slags plattform åt lokala band, kortfilmsentusiaster och andra.

Bortsett från språkkurserna är filerna inte kopieringsskyddade, utan det är upp till användaren att följa lånevillkoren och radera filerna när lånetiden gått ut. Däremot används en vattenmärkning av filerna, vilket innebär att varje kopia av filen innehåller en kod som i teorin går att koppla till när den först kopierades från Mediejukeboxen.

Biblioteken har inte rätt att ställa fram en Mediejukebox på samma sätt som de har rätt att låna ut böcker. De köper tjänsten av ett företag, Förlag Ett, som tecknat avtal med var och en av upphovsrättsinnehavarna. Det är helt upp till förhandlingarna hur mycket de får betalt. Biblioteken betalar en licensavgift till Förlag Ett, en fast summa per månad. Stadsbiblioteket i Göteborg betalar till exempel ca 100 000 kronor per år för sin Mediejukebox.

Musikwebben

Tjänsten Musikwebben är ett exempel på hur bibliotek redan idag lånar ut musik över nätet. Den har funnits sedan 2006 och hade drygt 75 bibliotek anslutna i januari 2008. Cirka 1 250 000 filer tillgängliggörs genom tjänsten. Musiken sparas i WMA-format, och i teorin ska uppspelningsprogrammet vägra spela filen mer efter 1 till 7 dagar. I praktiken går det förstås att bryta upp de spärrarna.

Musikwebben inspirerades av den danska musiktjänsten Bibliotekernes Netmusik, som lånar ut omkring 10 000 filer om dagen att jämföra med Musikwebbs 250 000 utlån under 2007. Den danska tjänsten har en gräns på max 100 nedladdningar per månad. Musikwebben har ofta en lägre gräns: den sätts av det lokala biblioteket, som betalar drygt 2 kr per nedladdning.

Musikwebben utvecklades av BTJ, men ägs nu av Basepoint Media. Urvalet görs av dem i samarbete med skivbolagen, inte av de lokala bibliotekarierna. Basepoint Medias avtal med skivbolagen och Stim är inte offentligt, så vi vet inte hur pengarna fördelas. Det förs förstås statistik över nedladdningarna, så utbetalningarna skulle kunna baseras på det. De lokala bibliotekens användning av tjänsten analyseras i Klara Cederstrand och Tove Hjorths magisteruppsats "Musikwebb – En undersökning med fokus på urval, service och digitalisering " från 2008 (ISSN 1654-0247).

E-biblioteket

BTJ drev tidigare också en annan tjänst, e-biblioteket, som tillgängliggjorde e-böcker och klassisk musik. De lade ner e-boksdelen av projektet i slutet av 2008, eftersom det aldrig kom något kommersiellt genomslag. E-böckerna använde DRM: den som inte bröt skyddet kunde inte skriva ut böckerna, och inte läsa dem efter att lånetiden gått ut.

Basepoint Media tog över musikdelen tillsammans med företaget eClassical. Tjänsten, Musikklassiker, innehåller dock bara omkring 2 500 filer. Kostnaden är låg: de största kommunerna betalar 10 000 kronor per år för att ge alla invånare obegränsad tillgång till arkivet. I Göteborg gjordes 7 000 nedladdningar från e-bibliotekets musik år 2007. Till skillnad från Musikwebben kan användaren behålla filerna i obestämd tid, och förbinder sig inte heller att radera dem.

Naxos

Många bibliotek ger också sina låntagare tillgång till webbtjänster från Naxos. Naxos Music Library innehåller uppåt 400 000 musikspår, bland annat klassisk musik och jazz. Naxos Spoken Word Online library innehåller inspelade engelska texter, både skönlitteratur och fakta. Den form av DRM de använder innebär att användarna egentligen bara ska kunna lyssna på filerna online: de ska raderas automatiskt från användarens hårddisk efteråt.

Biblioteken köper ett antal licenser för 530 kronor per år. För varje licens kan en av deras användare vara uppkopplad samtidigt. Priset för privatpersoner som på eget initiativ vill ha tillgång till tjänsten är ca 1500 kronor per år. Låntagarna i Göteborg lyssnade på 70 000 filer online genom Naxos Music år 2007.

5. Några konkreta frågeställningar

Vad kan vi göra inom dagens lagstiftning?

Biblioteken har rätt att låna ut böcker och musik, men inte att tillgängliggöra dem så att användarna kan ladda ner dem. Dagens Mediejukeox tecknar vanliga avtal med upphovsrättsinnehavarna. I praktiken sker det genom ett privat företag, Förlag Ett. Den är den sortens avtal som behöver ligga till grund för ett digitalt bibliotek på nätet.

Enklast skulle det kunna ske genom att biblioteken tar fram ett standardavtal, som ger tillgång till biblioteksersättningen. Det är sedan upp till artister som filmbolag om de vill delta, och upp till biblioteken vilket urval de gör. Till en början skulle standardavtalet inte kunna garantera en viss ersättning per nedladdning, utan bara en rättvis andel av ett givet totalt ersättningsbelopp.

Vi skulle alltså kunna börja bygga ett sådant bibliotek helt inom ramen för dagens lagstiftning. Är det ersättningssystem som byggs upp tillräckligt generöst, och biblioteket upplevs som ett positivt projekt, skulle ett standardavtal biblioteket erbjuder kunna vara attraktivt nog för att upphovsrättsinnehavare ska söka sig till biblioteken.

De största artisterna skulle kanske fortfarande kunna tjäna mer på att försöka hålla sig till enbart CD-försäljning, eller åtminstone tycka sig göra det. Det är inget större problem. Vad som är viktigt är att biblioteken under de första åren får en så pass stor bredd på utbudet att de blir intressanta för de flesta musikintresserade. Det skulle göra att det också av rena marknadsföringsskäl blev intressant för många att låta biblioteken sprida deras verk. Artister skulle dock behöva vara överens med sina skivbolag om att sprida sitt material via biblioteken, som dagens upphovsrättslagstiftning är utformad.

För att kunna bygga bra bibliotek inom ramen för dagens lagstiftning skulle det offentliga behöva vara beredda att driva en tydlig linje i DRM-frågan. Många film- och skivbolag lever fortfarande i föreställningen att kopieringsskydd är ett fungerande svar på hemkopieringen, och skulle säkert sätta press på biblioteken att kräva att användarna använder DRM-program. Det är en de viktigaste orsakerna till att de flesta film- och musiktjänster som finns på nätet misslyckats.

Att standardavtalet inte innehåller någon klausul om kopieringsskydd kan kanske innebära att en del skivbolag inte vill låta sina artister delta i bibliotekets katalog. Det är å andra sidan helt avgörande för att biblioteken ska kunna fungera ordentligt. Ersättningssystemet ger dock staten en god förhandlingsstyrka: skulle viktiga mediabolag vägra delta, kommer de som inte vägrar få en större del av den totala kakan.

Hur ska standardavtalet fördela pengarna mellan artister och skivbolagen? Så länge

upphovsrättslagen ger skivbolagen rätten att vägra sprida sina artisters verk, kommer det standardavtalet behöva ge också dem pengar för att bli attraktivt nog. För att få en stark legitimitet behöver avtalet å andra sidan kunna visa att det ger ett konkret tillskott till själva artisterna. Avtalet behöver balansera mellan de behoven.

Creative Commons är en serie licenser som upphovsrättsinnehavare kan använda för att slå fast att deras verk får spridas fritt under vissa villkor. Det skulle finnas stora fördelar med ett standardavtal som byggde på att verken släpps med någon av Creative Commons-licenserna. Det skulle innebära att det alltid ska vara tillåtet att sprida verken även utanför biblioteken, åtminstone så länge det inte sker kommersiellt. Det skulle också betyda att Creative Commons vinner mark som en standard för hur man släpper verk fria.

Bara det att varje upphovsrättsinnehavare ställs inför att välja någon av CC-licenserna skulle antagligen leda till att många verk släpps betydligt friare än om biblioteken har en egen, snävt definierad licens i sitt standardavtal. Biblioteken ska ju inte kräva att verken släpps fria att modifieras eller att användas kommersiellt, men det skadar inte att fråga.

Vi skulle också kunna använda existerande stödformer som en hävarm för att bredda utbudet på biblioteken. Staten skulle kunna villkora t ex filmstöd med att verket efter en viss tid ska släppas under en CC-licens, och därmed kunna tillgängliggöras via biblioteken. Public Service-bolagen skulle också kunna utträta mycket genom att börja använda CC-licenser.

Förändringar av upphovsrätten

En begränsad förändring av upphovsrättslagen som skulle kunna få stor betydelse för biblioteken är att ge vissa arkiv särskilda möjligheter att tillgängliggöra verk efter en viss tid, till exempel 5 eller 10 år. På det sättet skulle stora delar av public service-företagens arkiv kunna öppnas för allmänheten över nätet. Staten skulle då ges en skyldighet att förhandla fram ett avtal om biblioteksersättning till de upphovsmäns vars verk delas ut.

Vänsterpartiet menar att det borde vara tillåtet att tillgängliggöra även upphovsrättsskyddat material så länge det inte sker kommersiellt. Med en sådan utgångspunkt i lagstiftningen skulle digitala bibliotek få samma möjligheter att tillgängliggöra material som vanliga bibliotek har idag att låna ut böcker och CD-skivor. Staten skulle i så fall också få samma skyldighet att förhandla fram ett avtal om vilken biblioteksersättning som ska gälla.

Öppna standarder och DRM

En slutsats vi kan dra av de projekt vi tog upp i förra delen är att kopieringsskydden har en rad problem. Dels knyter de användarna till specifika program: filerna på Musikwebben kräver till exempel att Microsofts program Windows Media Player

finns installerat. De är också opraktiska, något som t ex syns i Mediejukeboxens tekniska problem med sina språkkurser och med att koppla in iPods. Skulle digitala bibliotek försöka använda kopieringsskydd, är risken uppenbar att de förknippas med samma sorts strul som så många andra tjänster.

Det finns också mer principiella poänger med att säga nej till alla former av kopieringsskydd. Ett är att de markerar en inställning till kulturen som går ut på att den mår dåligt av att spridas fritt. Tvärtom borde verken på biblioteken helst omfattas av Creative Commons-licenser, som vi varit inne på tidigare.

Tanken att vi måste försöka se till att så mycket som möjligt av kopieringen sker inom ramen för biblioteken, för att kunna mäta den noga, leder också fel. Biblioteken kommer i vilket fall bara vara en liten del av hemkopieringen, och kopieringsskydd skulle snarast minska deras betydelse.

En annan principiell poäng är att kopieringsskydden motverkar användarnas förståelse av och makt över sina datorer. Många som vant sig vid att använda strömmande tjänster upplever det som att filerna egentligen aldrig finns på deras egen dator, utan bara "på nätet". Ett kopieringsskydd är inte en inneboende egenskap hos musikfilen i sig, som begreppet antyder, utan en funktion i det program som hanterar filen. Det kan t ex vara att programmet raderar filen efter en viss tid, utan att ge dig som användare rätten att stoppa det. Det måste också i praktiken vara omöjligt för användarna att läsa den koden, eftersom de i så fall enkelt skulle kunna skriva om den.

Kopieringsskydden bygger därmed på att användarna accepterar att det finns kod på deras datorer som de inte har kontroll över, och inte vet vad de gör. För de flesta användare är det ett ganska esoteriskt problem, men vi kan jämföra frågan med offentlighetsprincipen: trots att få använder den själv, förstår de flesta nyttan av att den finns där. Det går inte att både vilja ha ett samhälle där människor har full kontroll över sina datorer, och ett samhälle som använder kopieringsskydd.

Av samma skäl behöver de digitala biblioteken använda sig av öppna standarder. De måste kunna ses och höras med mjukvara som är fritt tillgänglig för alla, istället för att låsa användarna till vissa kommersiella program. En allmän övergång till öppna standarder är viktig för att underlätta en övergång till fri programvara.

Så kallad vattenmärkning av filer är antagligen juridiskt poänglös i Sverige. Dagens juridiska praxis innebär att det inte räcker med att knyta en persons dator till ett upphovsrättsbrott, utan det måste visas vem som faktiskt satt vid tangentbordet. Att veta vem som gjorde kopian i biblioteket skulle inte räcka för att slå fast vem som senare tillgängliggjort filen olagligt – särskilt som kopian kan ha spridits vidare helt lagligt däremellan.

Skillnader mellan fysiska och elektroniska bibliotek

Vi tror alltså inte på att försöka återskapa själva utlåningen av böcker som en ”utlåning” av filer genom att tvinga användarna att installera särskilda program raderar lånade verk efter en viss tidsperiod. Steget från att biblioteken lånar ut fysiska exemplar till att de också låter användarna kopiera dem är inte så stor som det kan tyckas vid första anblick. I de flesta fall läser folk inte om böcker eller filmer de lånar på bibliotek, och om de vill göra det är det bara att låna dem igen. På ett digitalt bibliotek blir det särskilt poänglöst att försöka inskränka användarna möjligheter att hantera filerna, så länge de ändå kan låna om verken när som helst.

Lånar du en fysisk bok, en CD eller en DVD på ett bibliotek, är det hur som helst bara ett muntligt löfte som hindrar dig från att dra en kopia innan du lämnar tillbaka den. De Mediejukeboxar som redan finns på många bibliotek kliver redan över den gränsen: där kopierar besökaren materialet till sin egen hårdvara, mot ett enkelt löfte att ta bort det efter 4 veckor.

Den betydelsefulla skillnaden för kulturekonomin ligger inte i att byta ut tillfälliga lån mot permanent kopiering, utan i att ta bort den praktiska tröskel som finns till det fysiska biblioteket. Att du får låna om en bok när som helst betyder inte att det är som att den stod i din bokhylla. Digitala bibliotek, däremot, kan erbjuda den sortens konstanta tillgång till materialet.

I den meningen har digitala bibliotek en praktisk fördel framför än fysiska. Å andra sidan kommer det dröja länge innan digitala bibliotek kan fungera som sociala rum på ett sätt som motsvarar de fysiska biblioteken.

Fördelningnycklar

Fördelningen av medlen är inte självklar. Hur mycket som ska gå till artister, kompositörer respektive mediabolag, eller hur film ska jämföras med musik, är i slutänden politiska frågor. Dagens system visar dock att det inte är några olösliga frågor – såväl dagens biblioteksersättningssystem som CopySwede och organisationer som Stim har ställts inför dem förut.

En specifik poäng vi skulle vilja göra gäller kortfilmen, som har stärkt sina förutsättningar med utvecklingen av nätet, men fortfarande har svårt att hitta ordentliga inkomster. Digitala bibliotek skulle kunna spela en bra roll för kortfilmens möjligheter att både synas och gå runt ekonomiskt. Därför är det viktigt att biblioteken inte låser sitt filmutbud till långfilmer, utan att kortfilmer och tv-serier kan finnas med på motsvarande villkor. Det betyder att ersättningssystemen måste vara flexibla, så att de kopplas till filmernas längd på ett sätt som upplevs som någorlunda rättvist.

Det behöver finnas golv och tak i ersättningarna, precis som i dagens system. Golvet behövs för att undvika administrationskostnader, och kan utformas så att tidigare outbetalade ersättningar ligger kvar tills det år då upphovsmannens samlade ersättningar kommer över minimigränsen. Taket behövs för att undvika att för

mycket pengar går till upphovsmän som redan är ekonomiskt oberoende. Poängen med biblioteksersättning är inte att simulera en marknad, utan att få stark effekt på möjligheten att arbeta med kultur.

Fördelningen påverkas förstås också av vilket urval biblioteken gör. Redan från början bör ambitionen vara att ha största möjliga bredd, och fungera som en distributionsväg även för artister och filmare som betraktar sin verksamhet som en fritidssysselsättning. Biblioteket behöver inte vara ett andra YouTube där allt som kan filmas kan läggas ut, men det finns all anledning att uppmuntra ambitiösa amatörer.

Eftersom biblioteken blir mer centraliserade än de kommunala biblioteken behöver frågan om godtycke i urvalet diskuteras mer noggrant. Sverige är inte immunt mot överdrivna skandaldebatter om vad offentliga institutioner låter sprida. Det behövs fastslagna principer om urvalskriterier och beslutsprocesser där det räcker långt att en enstaka bibliotekarie anser att ett visst verk borde ingå i urvalet. Biblioteken har dock hittills varit en stark institution i samhället som inte viker sig för politiska påtryckningar, och det bådär gott.

Upphovsrättslig ersättningsprincip eller kulturstöd?

Ska biblioteksersättningen gå till svenska filmare och musiker? Så är dagens system för böcker och musik uppbyggda, och vi tycker att det är bra. Vilken slutsats som dras får stor betydelse för vart pengarna tar vägen: svensk film har till exempel bara 20 procent av den svenska biomarknaden.

Ett fysiskt bibliotek som lånar ut en Stephen King-film måste betala ersättning, till skillnad från om de lånar ut hans böcker eller soundtracket till filmen. Eftersom de vanliga biblioteken inte har rätt att låna ut film, är den delen av bibliotekens ersättningsutgifter inte upplagda som ett kulturstöd, utan går även till utländska produktioner.

Samma sak skulle gälla digitala bibliotek, så länge de arbetar inom ramen för dagens lagstiftning. De kan bara tillgängliggöra verk om de förhandlar fram avtal. Vi står därför i ett val mellan att antingen låta de digitala biblioteken tills vidare hålla sig till svenskt material, eller att använda en annan biblioteksersättningsprincip än de fysiska biblioteken.

Att digitala biblioteken måste börja med att bygga upp sina kataloger talar för att det är bättre att tills vidare inrikta dem på film och musik från Sverige. En annan fördel med den språkstödslinjen är att det gör ersättningens storlek till en fråga om politiskt ansvar för en överblickbar kulturekonomi. Istället för att relatera ersättningen till abstrakta principer, relateras det till det kulturekonomiska behovet. Det är förstås ingen garanti för att en ointresserad regering avsätter tillräckligt med resurser, men det ökar möjligheten att sätta politiskt tryck för bättre villkor.

Användarfusk

I dagens bibliotek är ersättningen för liten och lålandet för omständigt för att det ska vara praktiskt möjligt att fuska genom att upprepade gånger låna sina egna verk. Nätbaserade bibliotek skulle däremot öppna för sådana problem, särskilt om ersättningen är stor.

Ett enkelt sätt att reglera det är genom användarkonton där var och en måste ange sitt personnummer, som med dagens lånekort. Bara användarens första nedladdning av ett visst verk skulle kvalificera till ersättning. Den begränsningen skulle kunna kompletteras med att bara ett visst antal nedladdningar per år kvalificerar till ersättning, för att undvika att de mest aktiva användarna blir utslagsgivande.

Även den som inte har svenskt personnummer borde dock få tillträde till biblioteket, liksom den som av någon anledning vill vara anonym. Genom att justera kopplingen till ersättningssystemet för de användarna borde det gå att tillåta utan att det öppnar för fusk. En lösning skulle kunna vara att deras användning räknas som underlag för hur mycket pengar staten ska lägga i ersättningspotten, men inte som underlag för hur den totala ersättningen ska fördelas mellan upphovsmännen. Det räcker med att de flesta användare uppger personnummer för att systemet ska kunna bli legitimt, och det borde gå att uppnå genom att ge de användarna några mindre fördelar. Redan det faktum att det gynnar deras favoritartister ekonomiskt borde kunna få många användare att göra sig det besväret.

6. Utveckling av förslaget

Det här dokumentet har fokuserat på att visa att digitala bibliotek är något både möjligt och önskvärt. De skulle också öppna för en rad utvecklingsmöjligheter vi inte tagit upp här: nya idéer kring biblioteket som mötesplats, bibliotekariens roll, användarinflytande osv. I förslaget har vi diskuterat film och musik, men vi ser inga hinder för att sprida t ex ljudböcker och elektroniska böcker på samma sätt.

Frågan om datorspel på biblioteken är lite knepigare, av flera skäl. Ett är att bibliotekens utlåning av datorspel bara har börjat: erfarenheterna är begränsade hittills. Ett annat är att datorspelsekonomin skiljer sig från musik- och filmekonomierna: den är bland annat mer storskalig, mer internationaliserad och mer fokuserad på nyutkomna titlar. Ett tredje är att det fortfarande saknas en utvecklad kulturpolitik i allmänhet vad gäller datorspel som kulturform. Förutsättningarna för datorspelsbranschen behöver diskuteras politiskt, men kanske inte i första hand utifrån vinkeln om digitala bibliotek.

Det finns förstås helt andra möjligheter än bibliotek också, för att stärka kulturekonomin. Vänsterpartiet förespråkar sedan tidigare ett helstatligt filmavtal, och där skulle det förstås gå att lägga in mer pengar. Progressiv royaltybeskattning är en intressant idé. Det finns redan vissa stöd till inspelningsstudior och konsertlokaler, som kanske skulle kunna utvecklas. Vänsterpartiet har också lyft frågan om stöd till utveckling av fri programvara: en tänkbar insats är att stödja utvecklingen av fria program för mixning, redigering och datoranimering.

Digitala bibliotek är inte lösningen med stort L på hur framtidens nätekonomi ska se ut. Det kommer behövas många olika lösningar, både i form av nya affärsmodeller och av politiska reformer. Vi hoppas att det här ska vara ett förslag som bidrar till en mer positiv diskussion om teknikutvecklingens betydelse för kulturens villkor – långt från dagens låsning kring att försöka stoppa fildelningen.